

KATALOGIZACIJSKA PRAVILA IN KAKOVOST BIBLIOGRAFSKIH PODATKOV

Zoran Krstulović

Narodna in univerzitetna
knjižnica, Ljubljana

Kontaktni naslov:

zoran.krstulovic@nuk.uni-lj.si

Izvleček

Katalogizacijska pravila močno vplivajo na kakovost bibliografskih podatkov, ker jih je treba preslikati v podatkovni format sistema, kar je očitno tudi pri sistemu COBISS. Ob tem pa ostaja ključna vloga katalogizatorja. Slovenska katalogizacijska pravila iz leta 1947 so bila prenovljena leta 1967, leta 2001 pa sta izšla priročnika PREKAT in ZNAČKA. Zadnja leta poteka proces priprave mednarodnih katalogizacijskih načel. NUK in IZUM sta začela sistematično spremljati kakovost bibliografskih in normativnih zapisov v COBIB.SI.

Ključne besede

katalogizacijska pravila, COBIB.SI, NUK, IZUM

Abstract

Cataloguing rules strongly influence the quality of bibliographic data, which is made obvious through the COBISS system, where data has to be transferred to the system's data format. Nevertheless, the key role is still played by the cataloguer. The Slovenian cataloguing rules from 1947 were improved in 1967, while the handbooks PREKAT and ZNAČKA were published in 2001. The past few years have been dedicated to the preparation of international cataloguing principles. NUK and IZUM have also started to control the quality of bibliographic and authority records in COBIB.SI systematically.

Keywords

cataloguing rules, COBIB.SI, NUK, IZUM

Kakovost bibliografskih podatkov v nacionalnem vzajemnem bibliografskem sistemu COBISS je neločljivo povezana (tudi) s katalogizacijskimi pravili. Vpliv katalogizacijskih pravil je pravzaprav samoumeven, saj so osnova za oblikovanje elementov podatkovnega formata bibliografskega sistema. Prav tako so katalogizacijska pravila orodje za izbiro ustreznih podatkov iz publikacije ter njihov pravi vpis v računalniški katalog. Kljub dejstvu, da so katalogizacijska pravila že stoletja osnova bibliografske obdelave, se zdi treba bolj podrobno osvetliti dve: 1) njihovo vlogo v procesu prepoznavanja in izbire bibliografskih podatkov, ki se nahajajo v publikaciji ter 2) njihov prenos in vpis v računalniški katalog.

Analizo vpliva katalogizacijskih pravil na izbor in posledično kakovost bibliografskih podatkov v sistemu COBISS lahko poglobimo, če se osredotočimo na vprašanje, kako zagotoviti, da se tista struktura podatkov, ki jo opredeljujejo katalogizacijska pravila, ustrezno razvrsti (pravilno preslika) v elemente podatkovnega

formata bibliografskega sistema. Ugotovimo lahko, da že zastavljeno vprašanje kaže na pomen dveh ključnih elementov, lahko bi rekli temeljnih kamnov sistema, to so katalogizacijska pravila in podatkovni format. Oba elementa morata biti notranje konsistentna, popolna, sodobna ter med seboj povezana, da je lahko zagotovljena kakovost bibliografskih podatkov vsaj na formalni ravni. Vendar pa se *spiritus agens* procesa prepoznavanja, izbire, prenosa in vpisa bibliografskih podatkov nahaja izven pravil in formata. Ta gibalna sila je, seveda, katalogizator, prepoznamo pa jo z analizo procesa prehoda med katalogizacijskimi pravili in podatkovnim formatom. Preslikavo strukture podatkov, ki jo opredelijo katalogizacijska pravila, na podatkovni format bibliografskega sistema mora opraviti katalogizator. Poleg katalogizacijskih pravil in podatkovnega formata bibliografskega sistema, njihove popolnosti, konsistentnosti in sodobnosti je za kakovostno raven torej ključno katalogizatorjevo obvladovanje in celo razumevanje katalogizacijskih pravil ter, posledično, uporaba le-teh.

Katalogizacijska pravila določajo elemente bibliografskega zapisa, ti pa so osnova za definicijo računalniškega podatkovnega formata. Prav tako katalogizacijska pravila opredeljujejo vsebino polj in podpolj računalniškega podatkovnega formata. Če nekoliko bolj podrobno pogledamo rezultat razvrstitve podatkov v (pod)polja formata bibliografskega sistema, lahko ugotovimo, da je vsebina vseh (pod)polj v bloku formalnega dela bibliografskega zapisa znakovni niz. Vnos le-tega se zelo težko ali se ga sploh ne da kontrolirati z algoritmi, ker je praviloma nemogoče predvideti njegovo vsebino. Edina povezava med vsebino (pod)polja in katalogizacijskimi pravili gre torej preko katalogizatorja, ki ga poznavanje katalogizacijskih pravil vodi pri prepoznavanju in izbiri ustreznih podatkov iz publikacije in njihovem razvrščanju v skladu s strukturo, določeno v katalogizacijskih pravilih ter natančnem vpisu v ustrezna polja podatkovnega formata.

STANJE KATALOGIZACIJSKIH PRAVIL NA SLOVENSKEM

Sodobna katalogizacijska pravila so izhodišče za kakovostni proces katalogizacije. Povedali smo že, da morajo biti sodobna ter zagotavljati osnovo tudi za strukturiranje bibliografskega opisa novih pojavnih oblik publikacij. Zato jih je treba dopolnjevati in razvijati. Osvežimo na kratko zgodovino pravilnikov za katalogizacijo na Slovenskem. Prvi slovenski pravilnik za katalogizacijo, objavljen je bil leta 1947¹ z naslovom *Pravila za katalogizacijo v znanstvenih knjižnicah. 1. Abecedni imenski katalog*, je temeljil na takratnih angloameriških pravilih. Dvajset let kasneje so bila Pariška načela iz leta 1961 vključena v novo izdajo slovenskega pravilnika, ki je izšla leta 1967 z naslovom *Abecedni imenski katalog*.² Po nastanku in sprejemu mednarodnih standardov za bibliografski opis (ISBD) je del tega pravilnika zastarel. Zato je tudi Slovenija podprla zamisel o enotnem pravilniku, ki naj bi veljal za vse republike nekdanje Jugoslavije in olajšal izmenjavo bibliografskih zapisov. *Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga* Eve Verone³ iz osemdesetih let prejšnjega stoletja je tako v veljavi še danes.

Veljavna pravila Eve Verone ter kasnejši priročniki, ki so nastali na Slovenskem, *PRiročnik za Enostavno uporabo KATalogizacijskih pravil* (PREKAT)⁴ in *Priročnik za določanje ZNAČnic pri KAtalogizaciji* (ZNAČKA),⁵ oba iz leta 2001, temeljijo na Pariških načelih. Konceptualno izhajajo torej še iz obdobja klasičnih listkovnih katalogov in so namenjeni izdelavi abecednega imenskega kataloga, urejenega po abecedi imen avtorjev oziroma naslovov. Abecedni imenski katalog je veljal za osnovni knjižnični katalog. Glede na določila pariških načel naj bi bilo iz abecednega imenskega kataloga razvidno: 1) ali knjižnica ima publikacijo, za katero sta znana avtor in/ali stvarni naslov, 2) katera dela določenega avtorja ima knjižnica,

3) katere izdaje določenega dela so v knjižnici. Cilj snovalcev Pariških načel je bil, da bi katalogizacijska pravila, ki so jih potem oblikovali po državah celega sveta bila zasnovana na Pariških načelih. Lahko potrdimo, da je ta cilj dosežen.

Če govorimo o katalogizacijskih pravilih na Slovenskem, moramo omeniti še dva prevoda angloameriških pravil, *Kratki AACR2*⁶ in revizijo AACR2 iz leta 2002.⁷ Oba prevoda sta izšla zaradi spoznanja, da z vedno večjimi možnostmi prevzemanja bibliografskih zapisov iz baz podatkov, kot je WorldCat idr., narašča potreba po boljšem razumevanju angloameriške prakse. Nedvomno sta obogatila literaturo s področja katalogizacijskih pravil v slovenskem jeziku.

SMERI RAZVOJA

Na začetku 21. stoletja, več kot štirideset let po nastanku Pariških načel, ko je uporaba spletno dostopnih katalogov postala za katalogizatorje in uporabnike običajno opravilo, se je še bolj pokazala potreba po mednarodnih katalogizacijskih načelih. Potreben je bil nov napor, da bi Pariška načela prilagodili ciljem, primernim za spletno dostopne knjižnične kataloge pa tudi širše. Prvo vodilo novih katalogizacijskih načel je koristnost in uporabnost kataloga. Ali drugače, pri oblikovanju bibliografskega opisa in izbiri normativnih oblik imen naj bi nas vodile potrebe uporabnikov. Omenimo še nekatere druge sprejete smotre. Pri oblikovanju bibliografskega opisa in elementov dostopa je zaželeno uporabljati kontrolirane slovarje, pri oblikovanju entitet opisov in normativnih oblik imen je treba izhajati iz publikacije, v bibliografski opis in v normativne oblike imen vključiti le bistvene elemente, ki so nujni za nedvomno identifikacijo publikacije, opis in elementi dostopa morajo biti v največji možni meri standardizirani, bibliografski opisi in normativne oblike imen entitet vseh vrst knjižničnega gradiva morajo biti zasnovani na skupnih pravilih. Posebej je poudarjeno, da morajo biti katalogizacijska pravila opravičljiva (taka, da jih lahko zagovarjamo) in ne poljubna, samovoljna.⁸

Osutek nastajajočih mednarodnih katalogizacijskih načel je bil sprejet leta 2003 v Frankfurtu na prvem srečanju ekspertov za katalogizacijo.⁹ Nova načela nadomeščajo in razširjajo Pariška načela na vse vrste gradiv, se pravi poleg besednih del tudi na vse druge vrste knjižničnih gradiv, in od izbora in oblikovanja značnice do vseh vidikov bibliografskih in normativnih zapisov, ki se uporabljajo v knjižničnih katalogih. Zgrajena so na katalogizacijskih tradicijah vsega sveta ter tudi na konceptih, zapisanih v delu *Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise*.¹⁰

V tej zvezi je treba omeniti še druge dinamične dejavnike okolja, ki ga, v globalnih okvirih, zaznamuje nevarnost

vedno manjše uporabe knjižničnih zbirk, zmogljive in ne dovolj natančne alternative odkrivanja informacij, hitre spremembe v informacijski tehnologiji, vedno večja pričakovanja uporabnikov knjižnic, porast novih oblik digitalnih udobnosti in projektov masovne digitalizacije ter prava revolucija v znanstveni izmenjavi informacij.¹¹ Samo po sebi je umevno, da imajo knjižnične zbirke vrednost. Katalog je način dostopa do knjižničnih zbirkladov, zato ga je treba uveljaviti tudi znotraj strukture vseh zvrsti mrežnih ali spletnih informacijskih sistemov. Zavedati se moramo, da bo treba enako kot po sprejemu Pariških načel, čimprej sprejeti in vgraditi nova mednarodna načela v slovensko stroko.

BIBLIOGRAFSKI PODATKI

Analitični pogled usmerimo tudi na bibliografske podatke. Ugotavljanje vpliva katalogizacijskih pravil na kakovost bibliografskih podatkov v nacionalnem vzajemnem bibliografskem sistemu COBISS potrebuje trdno osnovo v obliki zanesljivih meril kakovosti bibliografskih podatkov. Pri oblikovanju meril nam bo zagotovo pomagalo spremljanje kakovosti bibliografskih in normativnih zapisov v sistemu COBISS.SI, ki ga v skladu z 12. členom *Pravilnika o izdaji dovoljenja za vzajemno katalogizacijo*¹² dvakrat letno izvedeta Institut informacijskih znanosti (IZUM) in Narodna in univerzitetna knjižnica (NUK) na podlagi preverjanja petdesetih naključno izbranih bibliografskih zapisov. Ugotovitve,¹³ ki so nastale na podlagi analize kakovosti naključno izbranih zapisov, so dobra podlaga tudi za analizo vpliva katalogizacijskih pravil na (ne)kakovost bibliografskih podatkov, poznavanja pravil in ugotavljanje morebitnih pomanjkljivosti le-teh. Poskusimo opredeliti, najprej teoretično, nekaj možnih meril, ki jim bibliografski podatki morajo zadostiti, da jih lahko ocenimo kot kakovostne. Merila lahko opredelimo na dveh ravneh: 1) semantični ravni – na ravni posameznega (pod)polja formata bibliografskega sistema in 2) kontekstualni ravni – na ravni bibliografskega zapisa kot celote. Bibliografski podatki na semantični ravni so kakovostni takrat, ko so pravilno in v skladu s katalogizacijskimi pravili vpisani v ustrezna polja podatkovnega formata bibliografskega sistema. Na ravni konteksta bibliografskega zapisa so bibliografski podatki kakovostni takrat, ko so izpolnjena vsa za identifikacijo publikacije potrebna polja ter pravilni podatki v posameznih (pod)poljih niso v medsebojnem nasprotju ali navzkrižju. Lahko bi rekli, da bibliografski podatki morajo ustrezati semantični opredelitvi (pod)polja, njihovo pravilnost in ustreznost pa dokončno potrdi kontekst zapisa kot celote.

Na ravni posameznega (pod)polja lahko ocenjujemo natančnost vnosa podatkov. Ugotovitve ob preverjanju naključno izbranih bibliografskih zapisov v COBIB.SI – preverjanje je bilo opravljeno dvakrat, pregledanih pa 100

zapisov – so na tej ravni odkrile paletu različnih pomanjkljivosti. Od podatkov, ki niso bili vpisani, pa bi morali biti, do napačne rabe predpisanih okrajšav, premalo natančne izbire skupin univerzalne decimalne klasifikacije, zatipkanih besed in podatkovnih nizov, pravopisnih napak, napačnih indikatorjev, napačno oblikovanih opomb, vnosa neustreznih podatkov glede na pomen (pod)polja, napačno oblikovanih elementov dostopa itd. Ponekod je bil na ravni posameznega (pod)polja podatek sicer pravilen, vendar je kontekst bibliografskega zapisa kot celote razkril, da je bil podatek napačen. Npr. ime in priimek avtorja, ki sta vpisana v podpolja polja 700, sta lahko sama po sebi pravilna, vendar nam primerjava s podatki v bloku 2XX razkrije, da je podatek o avtorju znotraj analiziranega zapisa nepravilen. Na ravni bibliografskega zapisa lahko ocenjujemo ustreznost razvrstitev podatkov po (pod)poljih, medsebojno usklajenost podatkov med različnimi (pod)polji, ali so izpolnjena vsa možna polja in vneseni tudi tisti podatki, ki niso obvezni, ter kako je s tem obogaten bibliografski zapis in izboljšani pogoji za odkrivanje opisane publikacije.

Ocenjeni zapisi so bili razvrščeni v tri kategorije: bibliografski zapisi z večjimi napakami, bibliografski zapisi z manjšimi napakami in bibliografski zapisi ustrezne kakovosti. Od ocenjenih zapisov jih je le 18 odstotkov ustrezne kakovosti, približno četrtnina (24 odstotkov) jih vsebuje večje napake in dobra polovica (53 odstotkov) jih vsebuje eno ali več manjših napak. Ugotovitve, čeprav je vzorec majhen v primerjavi s številom zapisov v sistemu, so zaskrbljujoče. Posebej je zaskrbljujoč odstotek bibliografskih zapisov z večjo napako. V teh bibliografskih zapisih gre za precejšnje pomanjkljivosti. Na primer: iz zapisa ni jasno za kakšno gradivo gre, napačno so oblikovane značnice, napačno izbrane maske vnosa. Publikacije, iz katerih izhajajo podatki, v teh primerih praktično niso najdljive, kar posledično hromi uporabnost kataloga. Zaskrbljujočih je tudi 53 odstotkov bibliografskih zapisov z manjšimi napakami. Iz zajetega vzorca izhaja, da vsak drugi zapis vsebuje eno ali več napak, ki sicer za identifikacijo publikacije niso ključnega pomena, vendar pa resno omejujejo možnosti, ki nam jih ponuja računalniški katalog. Pri zapisih z manjšimi napakami so zelo pogoste pomanjkljivosti na področju vsebinske obdelave, neustrezna uporaba kodiranih podatkov itd.

SKLEP

Analiza procesa izbire, strukturiranja in vnosa bibliografskih podatkov ter preverjanja naključno izbranih bibliografskih zapisov je pokazala naslednje: Prvič, ne glede na izbor katalogizacijskih pravil je pri zagotavljanju kakovosti bibliografskih podatkov odločujoč subjektivni dejavnik. Katalogizator je tisti, ki mora opraviti miselni proces prepoznavanja in izbora (pravil ali ustreznih) po-

datkov iz publikacije, jih razvrstijo v strukturo, določeno s katalogizacijskimi pravili, ter jih pravilno umestijo (preslikajo) v podatkovni format bibliografskega sistema. Drugič, katalogizacijska pravila morajo zagotavljati možnost za katalogizacijo različnih publikacij, ki se pojavljajo v vedno novih pojavnih oblikah ter zagotoviti (tudi teoretično) osnovo za gradnjo ustreznih orodij, ki so osnova kontrole kakovosti bibliografskih podatkov (npr. normativne kontrole). In ne na zadnje, podatkovni format bibliografskega sistema mora biti ustrezno oblikovan, zagotavljati mora (pod)polja za elemente določene s katalogizacijskimi pravili. Vendar pa proces prenosa podatkov od publikacije do kataloga pogojuje in zagotavlja katalogizator. Njegova strokovna usposobljenost, razumevanje katalogizacijskih pravil ter poznavanje formata je ključnega pomena za zagotavljanje kakovosti bibliografskih podatkov. Katalogizacijska pravila so pomembna, ker oblikujejo katalogizatorjeve odločitve, vendar je treba opozoriti, da je za zagotavljanje kakovosti bibliografskih podatkov treba zagotoviti pogoje vsaj še na dveh ravneh: na ravni organizacije delovnih procesov v knjižnici in na ravni permanentnega izobraževanja katalogizatorjev. Delovni procesi, na katerih sloni katalogizacija, se ne smejo podvajati, predvsem pa mora katalogizator opravljati katalogizacijo primeren del svojega delovnega časa, saj bo le na ta način obvladoval katalogizacijska pravila in se na podlagi njih pravilno odločal ter ostal v stiku z novostmi na tem področju. Permanentno izobraževanje pa mora zagotavljati možnost seznanjanja z novostmi s področja katalogizacije, tudi možnost obnavljanja poznavanja katalogizacijskih pravil, zlasti za katalogizatorje, ki zaradi organizacije dela v knjižnici katalogizirajo manjši del delovnega časa.

V sodobnem času oblikovanja digitalnih knjižnic katalog prav gotovo ne bo izgubil svoje veljave. Ostal bo temelj metapodatkovne strukture, trdna osnova zgradbe digitalne knjižnice. Zato bomo še kako potrebovali katalogizacijska pravila in kakovostne bibliografske podatke.

Opombe

- 1 Pravila za katalogizacijo v znanstvenih knjižnicah. 1, Abecedni imenski katalog. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1947.
- 2 Abecedni imenski katalog. Nova izd. Ljubljana, Društvo bibliotekarjev Slovenije, Narodna in univerzitetna knjižnica, 1967.
- 3 Eva Verona: Pravilnik i priručnik za izradbu abecednih kataloga. Zagreb, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1970–1983. 2 zv. (1. del, Odrednice i redalice, 2. izd. 1986).
- 4 Priručnik za Enostavno uporabo KATalogizacijskih pravil. Uredili Zlata Dimec, Matjaž Hočevar, Irena Kavčič. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 2001.
- 5 Priručnik za določanje značnic pri katalogizaciji. Uredili Zla-

- ta Dimec, Irena Kavčič. Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, 2001.
- 6 Kratki AACR2. Revizija iz leta 1988. Pripravil Michael Gorman. Maribor, Institut informacijskih znanosti, 2000.
- 7 Anglo-ameriška katalogizacijska pravila. Druga izdaja, revizija iz leta 2002. Prevajalec in urednik Tvrtno-Matija Šercar. Maribor, IZUM, 2004.
- 8 Statement of international cataloguing principles. Draft approved by the IFLA Meeting of Experts on an international cataloguing code, 1st, Frankfurt, Germany, 2003. V: IFLA cataloguing principles: steps towards an international cataloguing code. Report from the 1st IFLA meeting of experts on an international cataloguing code, Frankfurt, 2003. Edited by Barbara B. Tillett, Renate Gömpel and Susanne Oehlschläger. München, K. G. Saur, 2004, str. 28.
- 9 Ibid., 20–32.
- 10 Funkcionalne zahteve za bibliografske zapise. Končno poročilo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 2000. (Bibliothecaria, 6. Prevodi, 1).
- 11 Karen Calhoun: The changing nature of the catalog and its integration with other discovery tools. Itacha, Cornell University Library, 2006. Str. 7. Pridobljeno 10. 12. 2006 s spletne strani <http://www.loc.gov/catdir/calhoun-report-final.pdf>.
- 12 Uradni list RS, št. 127, 26. 11. 2004.
- 13 Povzetek ugotovitev ob prvem preverjanju 50 naključno izbranih bibliografskih zapisov v COBIB.SI, 22. 5. 2006, dopolnjeno 24. 5. 2006. Pridobljeno 10. 12. 2006 s spletne strani http://home.izum.si/cobiss/obvestila_novosti/dokumenti/Prvo_naključno_preverjanje_50_zapisov_2006_05_24_tb.pdf. Povzetek ugotovitev ob preverjanju 50 naključno izbranih bibliografskih zapisov v COBIB.SI, 11. 10. 2006. Pridobljeno 10. 12. 2006 s spletne strani http://home.izum.si/cobiss/obvestila_novosti/dokumenti/Naključni_zapisi_OCENA_USKLAJENI_20060720_SAMO_OCENE_ZaObjavo.pdf.